

ZABT

durum hadislerin sıhhati yönünden değerlendirilmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Bir râvinin rivayetlerinin diğer sahih rivayetlere uygunluğu araştırılırken lafız değil mâna ve muhteva esas alınır. Nâdiren karşılaşılan hatalar râvinin zabtına zarar vermez. Fakat yeteneksizlik, hâfıza zayıflığı yahut dikkatsizlik gibi sebeplerle sık sık hata yapan râvinin zabt özelliğini kaybettğine hükmedilir. Çok hata etmesi, hatalarının doğrularından fazla olması durumunda bu râviden rivayeti câiz görmeyen muhaddisler olduğu gibi câiz görenler de vardır. Hatanın tesbiti görüşe bağlıdır, dolayısıyla bir râvinin çok hata etmesiyle ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkması mümkündür. Cerh-ta'dîl eserlerinde bazı râviler hakkında olumlu ve olumsuz kanaatlerin birlikte kaydedilmesinin sebebi çoğunlukla budur.

Râvinin cerhedilmesine yol açan zabt sıfatıyla ilgili kusurlar galat, gaflet, vehim, sika râvilere muhalefet ve hâfıza bozukluğudur. Bunlar "metâin-i aşere" diye bilinen on cerh sebebinden beşini oluşturur. Râvi bu kusurlardan biri veya birkaçı ile tenkit edilirse zabt özelliğini yitirir ve rivayet ettiği hadis delil olarak kullanılmaz. Meselâ Şu'be b. Haccâc'a göre tanınmış râvilerden onların rivayeti olduğu bilinmeyen çok hadis rivayet eden ve çok fazla galatı tesbit edilen, hata yaptığında görüş birliğine varılan râvilerin hadisleri terk edilir. Abdullah b. Mübârek de galatı çok olduğu halde hatasından dönmeyen ve hadisi iyi ezberleyemediği halde hâfızasından rivayet eden kimselerden hadis rivayet edilmeyeceğini bildirmiştir. Müslim b. Haccâc cerh sebepleri arasında diğer râvilere çokça muhalefet, fâhiş hata, hıfz ve itkân sahibi olmama gibi kusurlara işaret ettikten sonra ehl-i hadis tarafından itham edilenlerle rivayetlerinde çok galat veya münker bulunan kimselerden hadis nakletmediğini belirtmektedir ("Mukaddime", s. 5-7). Tirmizî ise cerhe yol açan zabt kusurları arasında gaflet ve ezber kusurundan (sûû'l-hıfz) söz etmiştir (*el-İlel*, V, 742-743). İbn Ebû Hâtim er-Râzî de âdil oldukları halde hadisleri delil kabul edilemeyecek râvilerde görülen zabt kusurları arasında gaflet, vehim, sehiv, galat ve sûû'l-hıfz gibi cerh sebeplerinden söz eder (*el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 5-10).

İbn Hibbân râvilerin cerhedilmesini gerektiren zabt kusurlarına geniş yer vermiş, birçok sebep üzerinde durmuştur. Sâlih ve âbid kimselerin mürseli merfû, münşedi mevkuf şeklinde rivayet edip is-

nadları değiştirecek kadar gaflet içinde olmaları, bazı râvilerin hayatlarının sonlarında ihtilâta, bazılarının ise telkine mâruz kalmaları, kitaplarını kaybedenlerin hâfızadan rivayet etmeleri yüzünden çeşitli hatalara düşmeleri, yaptıkları hataların kendilerine bildirilmesine rağmen hatada ısrar etmeleri, hadis yazarken nokta veya hareketleri değiştirmeleri, bir hadisi diğer bir hadise karıştırmaları, fakih olmayan sika bir hâfızın hıfzından rivayet etmesi, isnadları bildiği halde metinleri yeterince bilmemesi, rivayetinde sika olduğu halde hıfzından rivayet eden fakih râvinin isnadlara yeterince vâkıf olmaması gibi hususlar onun saydığı zabt kusurları arasındadır (*el-Mecrûhin*, I, 58-84). Hatîb el-Bağdâdî ise zayıf râvilerden rivayet, ihtilât, galat, vehim, gaflet, telkine açık olma, teşâhül, genellikle şâz, münker ve garîb hadisleri rivayet etme, zabt ve dirâyeti olmayan âbid kimselerden rivayette bulunma gibi zabt kusurlarından bahseder (*el-Kifâye*, s. 246-264).

Mevzû ve maktûb rivayetlerine rastlanan râvileri beş kısma ayıran Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî bunlardan ilk dördünde zabt kusurları bulunan râvileri zikretmektedir. Ona göre gaflet, çok hata yapma, ihtilâta mâruz kalma ve telkine açık olma şeklindeki bu kusurlar birçok uydurma rivayetin ortaya çıkmasına yol açmıştır (*el-Mevzû'ât*, I, 35-37). İbnü's-Salâh'a göre bir râvinin zabt sahibi sayılabilmesi için son derece dikkatli olması, hıfzından rivayet ediyorsa hadisi iyi ezberlemesi, kitabından naklediyorsa yazdığını iyi zabtetmesi, mâna ile rivayet ediyorsa mânayı bozan değişiklikleri bilmesi şarttır. İbnü's-Salâh gerek hadis dinlerken gerekse rivayet ederken uyuklama vb. gevşeklik halleri içine düşenlerin, nakillerinden birçok şâz ve münker rivayet bulunanların, rivayet ettikleri hadisleri sık sık unutmakla bilinenlerin, hatası kendisine açıklandıktan sonra hatadan dönmeyenlerin rivayetlerini kabul etmez (*Ulümü'l-hadis*, s. 104-127).

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-İlel (es-Sünen)* içinde, İstanbul 1413/1992, V, 742-743; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 5-10; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Riyad 1420/2000, I, 58-84; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulümü'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine-Beyrut 1397/1977, s. 52-53, 62; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. M. Hâfız et-Ticânî), Kahire 1972, s. 246-264; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389, s. 135-153; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman M. Osmanî), Medine 1386/1966, I, 35-37; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-uşûl* (nşr. M. Hâmid el-Fikî - Abdülmeccid Selim), Beyrut 1400/1980, I, 35; İbnü's-Salâh,

'Ulümü'l-hadis, s. 104-127; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehâb Abdüllatif), Kahire 1399, I, 304; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 296-337; Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbü ihtilâfi'l-muhaddişin*, Cidde 1405/1985, I, 134-150; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 159; Fârûk Hamâde, *el-Menhecû'l-İslâmî fi'l-cerh ve't-ta'dil*, Rabat 1409/1989, s. 209-228; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidî*, İstanbul 1997, s. 98-109.

BÜNYAMİN ERUL

ZAÇASNA

Hırvatistan'ın kuzeyinde
Slavonya bölgesinde
eski bir Osmanlı sancağı.

Adı, "Çesma (Far. çeşme) ırmağının arkası" anlamındaki Za Çesma'dan gelir. Osmanlı kaynaklarında Zaçasna / Zaçesne / Zaçana şeklinde geçer. Burası, batıda Çesma (Çesma) ırmağı ile doğuda Orjjava akarsuları arasındaki bölgeyi kapsayan ve bugünkü Hırvatistan'ın kuzey kesiminde yer alan eski bir Osmanlı sınır sancağı idi ve sancağın merkezi de önceleri aynı adı taşıyan küçük kasaba idi. Sancağın güney sınırı Sava nehri, kuzey sınırı Çesma ırmağının yukarı kesimlerini takip ediyordu. Oradan Papuk dağı'nın kuzey bölümünden güneye kıvrılarak Poješka Gora'nın (Požeška Gora) tepeliklerine doğru iniyor ve Orjjava nehrine kadar uzanıyor, ardından nehrin az ötesine geçerek günümüzdeki Slavonski Brod şehrinin 20 km. batısında Sava'ya dayanıyordu.

Zaçasna sancağı, 1536-1552 yılları arasında Osmanlılar'ın bölgeye ulaşması neticesinde 1557'de kuzeybatıdaki en uç noktada bir askerî bölge ve daha sonraki fetihler için bir sınır üssü olarak kuruldu. Sancağın teşkilinden önce bu kesimde yeni fethedilen topraklar Gradiška'da ikamet eden bir kaptanın idaresi altındaydı ve Bosna sancağına bağlanmıştı. Sınır hattında meydana getirilen askerî bölgenin (kaptanlık) başındaki yüksek rütbeli kumandan bu kesimin idaresini üstlenmişti, sınır kalelerindeki birlikler de ona bağlıydı. Bu askerî bölgenin ilk kumandanları arasında Bosnalı Malkoçoğulları ailesiyle Ferhad Bey Vuković-Desisalić ailesinin üyeleri de bulunuyordu. Özellikle Ferhad Bey'in idareciliği döneminde Zaçasna Kalesi'nin altı topla takviye edildiği, ayrıca civardaki köy halkının askerlerin kendilerine yönelik baskılarından, zorla mal toplamalarından şikâyetçi olduğu, buna Kraljeva Velika kadısının da gönderdiği ilâmla katıldığı dikkati çeker (Cemâzîyelâhîr 967 / Mart 1560).

Söz konusu askerî bölgenin ilk merkezi Çesma Kalesi'ydi. Fakat burası savunulamaz hale gelince sancağın idarî merkezi 1560 yılı civarında daha iyi korunan Pakrac (Pakrić) şehrine ve 1600 yıllarında Çernik'e (Černik) taşındı. Böylece uç bölümünün doğudaki sınırı Ilova nehrine doğru çekildi. 1580'den Osmanlılar'ın geri çekileceği 1691 yılına kadar Zaçasna sancağı Bosna eyaletine bağlıydı. Muhtemelen sancağın, Ilova nehrinin aşağısındaki Kraljeva Velika Kalesi'nin bulunduğu bölümde kaleyle aynı adı taşıyan bir kazası vardı. Burada görev yapan kadının akıncı kadısı olduğu dikkati çeker. Biri Çernik'in, diğeri Pakrac'ın merkezlik ettiği birer kaza daha bulunmaktaydı. Sancak beyi hassı 200.000 akçeyi geçmeyecek miktarda oldukça mütevaziydi. Zira bu tür vergi gelirlerinin çoğu bölgedeki eski Sava kaptanlıklarına tahsis edilmişti. 1595'te sancak beyi Sava kaptanlarından İbrâhim Bey'di. Onun gelirleri Çernik'ten ve birkaç köyden elde edilen öşürler, üç pazar yerinin kovan resimleri, iki yaylak resmi, Ulahlar'ın ödediği filori ve bâd-ı hevâ vergilerinden oluşuyordu. Bununla birlikte gerçek gelirleri daha fazlaydı. Çünkü en azından XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sava nehrinden aşağıya doğru Belgrad'a ve diğer yerlere büyük miktarlarda kereste taşımacılığı yapıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Zaçasna'nın çoğunlukla dağlık olan batı ve kuzey bölgelerinde Ulah göçebe çobanları meskûn iken güneydoğu köşesindeki düzlük alanlarda vergi ödeyen Osmanlı reâyâsi oturuyordu. Bu kesimde müslüman asker nüfusun bulunduğu yirmi kale ve palanka vardı. Köylüler ve Ulahlar aynı zamanda el sanatları ve ticaretle uğraşırken kalelerdeki askerî zümreler sınırda baskın ve akınlar yapıyor (harâmîlik ya da çetecilik ve potere), bazan koruma işini yürütüyordu. 1565 tarihli bir fermandan bu serhadlarda önemli miktarda gönüllü "yigitler" in mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunların toplam nüfusu 1625'te 5000'in biraz üzerinde idi. Zaçasna sancağındaki Çernik ve Pakrac kasabaları, 1680 dolaylarında bir ya da üç mescidi bulunan 500 hâneye sahip önemli askerî merkezlerdi. Ancak bugün bölgedeki Osmanlı sanatı ve mimarisinin bir mezar taşı dışındaki bütün izleri silinmiş durumdadır. XX. yüzyılın ortalarına kadar Gaybî Baba'nın türbesi Sava nehrinin sol kenarında ayakta duruyordu (rivayete göre bu kişi, Hırvatistan'ın Slavonya bölgesindeki Osmanlı idaresinin düşmesini önceden tahmin etmişti). Bununla birlikte Osmanlı döneminin izleri olarak ça-

yır, bayır ve göl kelimelerini içeren birçok yer ismine rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

3 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Nezihi Aykut v.dğr.), Ankara 1993, hk. nr. 551, 911; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 517-519; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 211-212; Harim Şabanović, *Bosanski Paşaluk*, Sarajevo 1982, s. 40, 71-79; N. Moaçanın, "Pristup ekohistoriji Podravine prema osmanskim izvorima", *Ekonomika i Ekohistorija*, I, Zagreb-Samobor 2005, s. 139-146; Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdarî Dağılımı", *AÇ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 18, Ankara 2006, s. 249-255.

NENAD MOAÇANIN

ZÂDÜ'L-MEÂD

(زاد السعد)

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin
(ö. 751/1350)

Hz. Peygamber'in
hayatına, yaşayış ve uygulamalarına
dair bilgileri derlediği eseri.

Tam adı *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*'dir. *el-Hedyü'n-nebevî* veya *el-Hedy* olarak da bilinir (*Keşfü'z-zunun*, II, 947). **Hedy** sözlükte "hidayet, sîret ve doğru yol" anlamına gelir. İbn Kayyim eserinin adında bu kelimeyi Resûl-i Ekrem'e izâfe ederek *Hedyühû fi'l-ekl ve hedyühû fi kırâ'ati'l-Kur'an...* şeklinde kullanmış, böylece onun yemek yemesini, Kur'an okumasını ve diğer alanlardaki uygulamalarını göstermeyi hedeflemiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye kadar kitaplar genellikle akaid, hadis, tefsir, fıkıh ve siyer gibi konularla yazılırken İbn Kayyim bu eseriyle Hz. Peygamber'in sîretinden hareketle akaidi, hadisi ve fıkıhı birleştiren yeni bir telif türü denemiştir. Kaynaklarda müellifin bu eserini, Şam'dan başladığı bir hac yolculuğu esnasında kitapları yanında bulunmadığı bir sırada kaleme almaya başladığı belirtilmekte, ancak bunun biri 731'de (1331) olmak üzere yaptığı birkaç hac yolculuğundan hangisinde gerçekleştiği bilinmemektedir. Rivayete göre eser bu yolculuk esnasında tamamlanmakla birlikte müellif daha sonra çalışmasında bazı ilâveler ve tashihler yapmıştır.

Müellif eserini bölümlere ayırmayıp ele aldığı konuların başlığını fasıllar halinde yazmakla yetinmiştir. Eser uzunca bir mukaddimenin ardından Resûl-i Ekrem'in biyografisiyle başlar; eserde onun nesebi, süt anneleri, dadıları hakkında bilgi verilir. Daha sonra ilk vahyin gelişyle hicretinden bahsedilir. Ardından çocukları, hanımları,

amcaları, kendisine hizmet edenler, kâtipleri, müezzinleri, kumandanları, şairleri, gazveleri, gönderdiği seriyeler, silâhları, binekleri, giyim kuşamı, yemesi içmesi, evliliği ve hanımlarıyla geçimi, uyuması, yürümesi, oturması, tıraş olması, konuşması ve susması, gülmesi ve ağlaması, hitabeti gibi konular üzerinde durulur; abdesti, namazı, zekâtı, orucu, haccı, umresi, kurbanı, zikirleri, duaları, cihadı, kendisinin gönderdiği heyetler, ona gelen ve giden elçiler hakkında bilgi verilir. Nikâh, talâk, alışveriş ve diğer konulara dair verdiği hükümler ele alınır. Eser "büyü" bahsiyle sona ermekteyse de müellif eserinin değişik yerlerinde selem, et'ime ve fitne gibi konulara göndermeler yaptığı halde kitabın matbu nüshalarında bu başlıkların yer almaması eserin tamamlanmadığını göstermektedir (Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbn Kayyim el-Cevziyye*, s. 262).

İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd*'da Hz. Peygamber'in sîretinden bahsederken onun söz, fiil ve takrirlerini (onaylarını) hayatıyla ilişkilendirip anlatmıştır. Eser ilk bakışta bir siyer kitabı gibi görünse de müellif ona bazan akaid, bazan fıkıh, bazan da âdâb kitabı hüviyeti kazandırmaya çalışmıştır. Fakih muhaddislerin metodunu benimseyerek naklettiği hadislerin zaman zaman farklı tariklerini, lafızlarını ve şahitlerini zikretmiş, sıhhat derecelerini belirtmiş, yalnız sahih rivayetleri esas aldığını söylemiş ve görüşlerini bunlara dayandırmıştır. Selef-i sâlihînin fikirlerine aykırı olmayan hususları gerekçeleriyle birlikte kaydederek tartışmış, daha sonra kendi tercihini ortaya koymuştur. Kişilere değil dilele önem verdiği için delilin desteklediği görüşü benimsemiştir. Bununla birlikte zaman zaman Selef âlimlerinin ve mezheplerin fikirlerini de dikkate almış, özellikle Hanbelî mezhebinin ve hocası İbn Teymiyye'nin yolunu izlemiş, birçok konuda onun ictihadlarını benimsemiş ve muhaliflerine karşı hocasından daha itidalli davranmış, ancak Şîa hakkında bazan ağır ifadeler kullanmıştır. Siyerle ilgili bilgilerde yanlış bulunduğu bazı hususları tashih etmeye çalışmıştır. Eserde yer alan hadislerin senedleri zikredilmemiş, yalnız sahâbî râvinin adı verilmeyle yetinilmiştir.

Zâdü'l-me'âd'ın pek çok nüshası günümüze ulaşmış, ayrıca çeşitli neşirleri yapılmıştır (I-II, Kanpûr 1298; I-II, Kahire 1324; I-VIII, Kahire 1325-1328, nşr. Muhammed Muhammed Abdüllatif, Kahire 1347, nşr. Hasan Muhammed el-Mes'ûdî, I-IV, Kahire 1347; nşr. Şuayb el-Arnaût – Abdülkâdir el-Arnaût, I-V, Riyad 1400; Bey-